

A honismereti szakkör és tábor módszertani kérdései¹

Az előttem szólók úgy kezdték témájuk kifejtését, hogy jelezték: fiatal korukban, diákként részt vehettek iskolájuk, szűkebb pátriájuk által szervezett, vagy esetleg egy-egy országos néprajzi-honismereti tábor munkájában. Ezt én koromnál fogva nem mondhatom el magamról. Azt viszont igen, hogy a néprajz iránti érdeklődésemet a tatai és kecskeméti piarista gimnázium tanárai, az Apáczai Cseri János Pedagógiai Főiskola, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának nyelvészei keltették fel bennem. Pályám legelőjén, 1958 és 1960 között, Tatán kollégákkal célul tűztük ki a város és környéke néprajzi értékeinek felkutatását és megörökítését. Ebből a társaságból nekem hamarosan ki kellett válnom, mert visszautasítottam a megye felkérését valamilyen munka elvégzésére, s ezért hamarosan Keréktelekin, egy Kisbér környéki faluban kellett folytatnom pedagógiai munkásságomat.

Ez bizonyos „megbélyegzést” is jelentett abban az időben, de én szívesen dolgoztam a faluban, az emberekkel jó kapcsolat volt, s korábbi néprajzi érdeklődésem arra indított, hogy az itteni gyerekekből létrehozak egy néprajzi szakkört szülőfalujuk népi értékeinek felkutatására és bizonyos fokú megmentésére. Tettem ezt többek között azért, mert ez a gyűjtőmunka a közvetlen haszon mellett elősegítette a gyerekek tanulmányi eredményeinek növelését is. A munkában részt vevő tanulók megtanulták a fegyelmezett gyűjtést, az eredmények – maguk szintjén – feldolgozását s ezzel együtt a szerkesztést, a világos fogalmazást. Nevelési szempontból sikerült őket szülőföldjük jobb megismerésére és annak elmélyültebb szeretetére nevelni. Hozzájárult ez a gyűjtőmunka ahhoz is, hogy szüleiknek, nagyszüleiknek a munkáját jobban értékeljék, tehát a nemzedékek is közelebb kerültek egymáshoz.

A vidéki pedagógusnak a munkája mellett általában maradt egy kis szabadideje, amit vagy felhasznált, vagy nem. Sokan a falu kulturális életében vettek részt, művelődési otthonokat irányítottak, mások más elfoglaltságot kerestek. Nekem kitöltötte a mindennapjaimat a családi kötelezettségeken és a tanításon kívül az, hogy néprajzi gyűjtést végeztem és végeztem, s irányítottam tanítványaimat a gyűjtés feldolgozásában. A fentiekben kívül ez a munka arra is lehetőséget adott, hogy országos szintű gyűjtésekbe kapcsolódhassunk bele, s országos bírálókon keresztül méretessük meg munkánkat.

A szakkör első éve a szakkörvezetőnek is a tanulóévet jelentette. Mi kell ahhoz, hogy egy szakkör jól működjék? Nagyon sok múlik a szervezésen.

• Először is szükség van egy vezetőre, aki elhivatottságot érez erre a munkára. Ez annyira természetes, hogy nélküle nem is lehet indítani néprajzi szakkört – de mást se –, mert eleve kudarcra van ítélve.

• A szakkörvezető főnöke(i) legalább hallgatólagosan egyezzenek bele a szakkör működésébe.

- Legyenek olyan gyerekek, akik a gyűjtő és feldolgozó munkát szívesen vállalják.
- Tanulják meg a helyes kérdezői technikát.
- Találni kell jó adatközlőket.

Az első időben meg kell ismertetni a gyerekekkel a néprajz fogalmát, meg kell velük beszélni az éves munka részleteit. Célszerű egy-egy gyereknek, vagy gyerekcsoportnak kijelölni az érdeklődésükhöz közel eső területet, témát. Általános iskolásokról lévén szó énekes-táncos, valamint sportos gyermekjátékokat, gyermekjátékszereket, dramatikus népszokásokat, gyermekmondókat lehetett velük gyűjteni, de szívesen szedtek össze anyagot az élethez kapcsolódó jelesebb alkalmakról is (esküvő, lakodalom, keresztelő, temetés stb.), valamint a paraszti munka különféle területein is örömmel kutattak. Jó eredményt lehetett velük elérni tárgyak gyűjtésében és az ismeretanyag feldolgozásában is. A lányok a főzés, a kézimunkázás és a viselet felkutatásában és feldolgozásában tudtak szép eredményeket elérni. Szívesen fordultak a különféle korosztályokhoz kapcsolódó népi „előírások” felé (kisgyermekes, iskolások, serdülők, felnőtté válók, fiatalok, fiatal házások, középkorúak, idősek).

¹ Elhangzott 2003. október 10-én Zamárdiban, az „V. Iskola és honismeret” konferencián. (Szerk.)

Amikor kialakult a szakkör éves munkája, akkor a gyerekeknek a néprajzi gyűjtés alapkövetelményeit kellett elmondanom.

- Hogyan keressük meg a megfelelő adatközlőt? (Legyen a vizsgált terület jó szakértője, akarjon és tudjon jól, részletesen beszélni, hangképzése legyen tiszta, különösen akkor, ha magnetofonnal gyűjtünk, s ez a gyakoribb).

- Ne elégedjünk meg egyetlen adatközlő adataival, legalább még két forrást kell ahhoz találni, hogy az adat biztos adat legyen! A szakkifejezéseket, neveket jegyeztessük le fonetikusán – a gyermeknek így szól az utasítás: *úgy írd le, ahogy hallod!*

- A szakkör vezetője kérje be a gyűjtött anyagokat a feldolgozás különböző szakaszaiban, hogy véleményével már menet közben jó irányba terelje a végleges szövegeztést. Kétes adatok esetén javasoljon „rággyűjtést”, adatpótlást a tanulónak.

Egyébként azok a módszerek, amiket a kisebb gyerekeknél alkalmazhatunk a gyűjtéskor, a nagyobb, középiskolás korú szakkörösök esetében is alkalmasak a munka elvégzésére, csak ez utóbbiaknál – mivel szellemileg érettebbek, a kicsiknél képzetesebbek – nagyobb mélységű kutatást és feldolgozást várhatunk el. A középiskolásoknál már bizonyos mértékű nyelvjárási lejegyzést is megkövetelhetünk, de ennek az a feltétele, hogy arra szakköri gyakorlatokon fel is készítsük ki is képezzük őket. Meg kell velük tanítani a megfelelő hangjelöléseket, meg kell ismerkedniük a vizsgált terület nyelvjárási sajátosságaival. A nagyobbak esetében is érvényes a jelszó: *azt írd le, amit hallasz!*

Azt szokták mondani némely magyar szakos kollégák, hogy az ilyesféle fonetikus lejegyzés rontja a tanulók helyesírását. Több, hasonló területen dolgozó kolléga is megerősített abban a tapasztalatban, hogy éppen azért, mert lejegyzés közben oda kell figyelni a szóelemekre is, inkább javulni szokott a helyesírásuk. A gyűjtött anyag feldolgozását többnyire egy szakosztár zárja le. Ehhez ismernie kell a gyűjtőnek az abc-t, röviden meg kell tudnia fogalmazni a szótárba illesztett szó jelentését. A gyűjtött szövegből példamondatot is kellett az értelmezés után írni.

Az általános iskolásokkal végzett néprajzi szakköri munkákról az önkéntes néprajzi gyűjtőhálózat az általuk meghirdetett pályázatokra beküldött dolgozatokból szerzett tudomást. A kerékteleki gyerekek munkája hamarosan országos elismertséget hozott a számukra.

Minden ilyen munka személyhez, a vezető személyéhez kötött. Ha a vezető tanár megváltik a munkahelyétől, a szakköri munka is befejeződik. Ez történt Kerékteleki esetében is. 1966-ban a kisbéri Tácsics Mihály Gimnázium hívott meg munkatársai közé. Eltávozásommal a szakköri tevékenység megszűnt, sőt, az otthagytott, későbbi elszállításra váró mintegy 100-120 játékszer is ebek harmincadjára került Sajnos tizenhárom évvel később a kisbéri tárgygyűjtés anyaga is hasonló sorsra jutott.

A kisbéri gimnázium is engedélyezte a szakköröm működését. Nagyjából ugyanaz a folyamat játszódott le a középiskolában is, mint az általánosban. Annyiból könnyebb volt megszervezni a szakköri munkát, hogy kerékteleki diákjaim közül többen tanítványaim lettek a gimnáziumban is, és ők elősegítették a gyorsabb szervezést. Sok, az általános iskolában már gyűjtött témát itt is feldolgoztathattunk a tanulókkal. A nagyobb gyermekek már bővebb, részletesebb gyűjtést végeztek, s a fonetikus lejegyzésben is biztosabbak voltak, mint a kisebbek. A gyűjtés területe megnagyobbodott, mert nemcsak Kisbéren, hanem a környező községekben is gyűjtöttek a tanítványok, ki-ki a saját szülőfalujában, saját rokonságától és ismeretségi körében. Csak felsorolászerűen a témák: tárgyak gyűjtése, ragadvány- és gúnynevek, házfelmérések, népi vadfogás, állattartás, földművelés, a földművelés eszközei, étkezési szokások, a gyermekek játéka, háztartási eszközök, kismesterségek, a kocsi és részei. Hamarosan kiegészült a néprajzi gyűjtés a nyelvjárási anyagok gyűjtésével is. Jól fel tudtuk használni Morvay Péter – Végh József: A nyelvjárási és néprajzi gyűjtés összekapcsolása (Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 1960.) című útmutató füzetet. Különösen sok nyelvi anyagot lehetett összegyűjteni a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókinccse témakörökben. Már a kerékteleki gyerekek is gyűjtöttek földrajzi neveket, de ezt a munkát sokkal intenzívebben, szinte az egész komáromi járás területére kiterjedően (ez Komárom-Esztergom megyének hozzávetőlegesen 40 %-a) vállalták a középiskolások. Az

1985-ben, a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent Komárom megye földrajzi nevei című kiadvány anyaga igen jelentős mértékben az ő gyűjtőmunkájuk eredménye.

Igen fontos, hogy a gyűjtők lássák is végzett munkájuk eredményét. 1966-tól 13 éven keresztül – kisebb visszaeséseket nem számítva – kiemelkedő teljesítményt nyújtottak a gyerekek. A néprajzosok úgynevezett kétéves szakkörnek ismertek minket, mivel az Országos Diáknapok néprajzi pályázataihoz igazítottuk a gyűjtéseket és a feldolgozásokat. Ezeken a fórumokon értünk el olyan eredményeket, amikkel sikerült a lelkesedést a következő időszakára is átvinni. Az iskola és a megye számára sok arany, ezüst és bronz érmet hoztunk haza, volt olyan alkalom, hogy a megye érmeinek a felét a kisbériek szerezték.

A szakkörvezetőt örömmel töltötte el, hogy diákja közül azok, akik magyar szakra jelentkeztek, többnyire nyelvészetből, nyelvjárási anyagból választottak szakdolgozati témát. Az országos néprajzi gyűjtőhálózat ifjúsági tagozata által rendezett konferencián a Kisbéri szíjgyártás ismeretanyaga és szókincse című pályamunka szerepelt egyik előadási témaként. Az anyagot 1980-ban az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint a MTA Nyelvtudományi Intézete *A kisbéri szíjgyártás szakszókincse* címmel a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 3. köteteként (a gyűjtő ekkor már egyetemi hallgató) megjelentette. A Komárom megyei Honismereti Füzetek 1974. évi számában megjelent *A kosárfonás Kisbéren, A kisbéri kocsi és részei és Amíg a kenderből fonal lesz* című dolgozat a kisbéri szakkörösök tollából. Ugyanitt a korábban működő kerékteleki szakkörösök néhány dolgozatát is közreadták: *A szüret Keréktelekin, Kenyérsütés Keréktelekin, A disznóölés Keréktelekin, valamint A csiripiszli készítése és fogyasztása Keréktelekin*.

Országos kiadványokban is helyet kaptak mind a kerékteleki, mind pedig a kisbéri gyűjtések (mondókák és gyerekjátékok): *Cinege, cinege, kismadár, Kivirágzott a diófa, valamint a Bújj, bújj, zöldág* c. kötetek. Az *Idők* címet viselő Komárom megyei szemle 1963. évi 1. számában e sorok szerzőjétől *Kerékteleki népi gyermekjátékok* címmel jelent meg rövidebb anyag.

Ugyancsak „melléktermékként”: a nyelvjárási anyaggal foglalkozó tanulók közül tízen jutottak be az Országos Tanulmányi Verseny megyei döntőjébe, s onnan két alkalommal az országos döntőbe is bejutott tanulónk. Igaz, a verseny meghirdetése is kedvezett a versenyzőknek, mert nyelvjárási témát hirdettek meg.

Fontos lenne, hogy továbbra is jelenjenek meg a gyerekek számára fogható, feldolgozható pályázati kiírások, mert az ezeken elért eredmények igen sokat lendítenek a további munkán. Az is nagyon fontos lenne, hogy a főiskolák és az egyetemek fordítsanak nagyobb figyelmet a szakkörvezetők képzésére.

Szólni kell még a néprajzi gyűjtőtáborokról is.

A kisbéri szakakör eredményességének köszönhetően, a múzeum szervezésében Rédén rendezte meg a megye az I. Komárom Megyei Ifjúsági Honismereti Tábor, s a következő években ezt még négy követte. A táborok, valamint a Szakköri Szemlék (nyolc megyei szemle volt 1989-ig) a végzett munka értékelését, újabb értékek felkutatását tették lehetővé, s összekapcsolták, összehangolták a megyében folyó ilyen jellegű munkákat, összeismertették a külföldre földrajzi területen dolgozó, gyűjtő diákokat.

A szakkörvezetőnek is sokat nyújtott a gyerekekkel folytatott munka. Többek között ő is végzett anyaggyűjtést, s az összegyűlt nyelvi anyag elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy *A kisbéri nyelvjárás hangtani vizsgálata* címmel elkészítse doktori értekezését. Egy olyan munka elkészítésére is ösztönzést kapott, amit talán a gyűjtés megszervezése előtt lett volna jó kézbe venni, de mivel ilyen nem volt, nem is lehetett megtenni. Nevezetesen végig hiányát érezte egy megyei néprajzi bibliográfiának. Több évi gyűjtő és feldolgozó munka eredményeként a történelmi Komárom és a történelmi Esztergom megyék néprajzi anyagáról jelentette meg 2001-ben *Komárom-Esztergom megye néprajzi bibliográfiája* címmel.

A szakkörökben készült néprajzi anyag a megyei és az országos néprajzi adattárakat gyarapította, de ennél sokkal fontosabb volt az, hogy gazdagította tanítványaink ismereteit, rányitott a szemük környezetük szépségeire és értékeire, s hasznosan múltatták idejüket. Minden közvetlen nevelésnél nagyobb volt ennek a munkának az emberformáló ereje. Ahhoz, hogy a szakköri munka valóban eredményes legyen, szükség van a szakkörvezető igyekeze-

tén kívül arra is, hogy az iskolák elfogadják és támogassák az ilyen munkát, s a megyei szervezetek közül különösen igénylik a múzeumok szakmai támogatását.

A néprajzi munka szakmai részét különösen a különféle útmutatók segítik, segíthetik. A teljesség igénye nélkül átnyújtok az útmutatókból egy csokrot. A múzeumokban, de különösen a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában hozzá lehet jutni ezekhez a munkákhoz.

Dr. Turi Róbert

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK a Honismeret folyóirat 1 – 24. számában: 1. Babonás történetek gyűjtése (Morvay Péter) – 1976/5. 59. old. 2. Bányász hagyományok (Erdélyi Zoltán) – 1973/3–4. 185. old. 3. Egy falu néphagyománya (Dobos Ilona, Morvay Péter) – 1975/5–6. 118. old. 4. Egy népi kismesterség leírása (Újváriné Kerékgyártó Adrienne) – 1973/3–4. 192. old. 5. Eszközleltárak készítéséhez – tárgygyűjtések feldolgozásához (Szarvas Zsuzsa) – 1985/4. mell. 6. A falusi fiúk szabadtéri játéka (Kresz Mária, Morvay Péter) – 1977/2 – 3. 115. old. 7. Gyermekjátékok (Kriston Vízi József) – 1986/1. mell. 8. A halottas szokások és hiedelmek vizsgálatahoz (Virt István) – 1984/4. mell. 9. A házivászon felhasználása és jelentősége egy faluban (Li. Kerékgyártó Adrienne) – 1976./6. 57. old. 10. Hogyan gyűjtsünk népzene 1980 táján? (Olsvai Imre) – 1980/1. 62. old. 11. Ismerkedés, udvarlás, párválasztás (Tátrai Zsuzsanna) – 1986/1. mell. 12. A karácsonyi ünnepkör (Bihari Anna, Pócs Éva) – 1984/3. mell. 13. A népköltészet gyűjtéséről és az esztétikai nevelésben betöltött szerepéről (Kovács Ágnes) – 1974/4. 58. old. 14. A néprajz és helytörténet kapcsolata (Novák László) 1975./3. 16. old. 15. Néprajzi gyűjtés gyerekekkel (Szabó Zsolt) 1974/1. 34. old. 16. Szempontok a földrajzinév-gyűjtéssel foglalkozó pályamunkák összeállításához (Morvay Péter) 1975./4. 57. old. 17. Timaffy László: A néprajzi anyag felhasználása a történelem-szakkörökben – 1977. 2–3. 100. old. (Fehér Zoltán ismertetése) 18. Útmutató a fejfák gyűjtéséhez (Morvay Péter) – 1974/2. 65. old. 19. Útmutató a nyelvjárási témájú pályamunkák készítéséhez. 1980/3. mell. 20. Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához (Szacsay Éva) 1979/3. 62. old. 21. Útmutató névtani témájú dolgozatok, pályamunkák adatainak összegyűjtéséhez. 1980/4. mell. 22. A volt uradalmi cselédek élete, munkája és hagyományai (K. Kovács Péter) – 1974/2. 62. old.

EGYÉB ÚTMUTATÓK a Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára kiadásában útmutató füzetek láttak napvilágot. Ezek közül a következőket említem meg: 1. Végh József: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyag és szókincse, 1. Szántás-vetés. (Bp. 1962) 2. Hofer Tamás – Végh József: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyag és szókincse, 2. Aratás (Bp. 1964.) 3. Balogh István – Végh József: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse, 3. Hordás, nyomtatás, cséplés 1. rész (Bp. 1966) 4. Balogh István – Végh József: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyag és szókincse, 3. Hordás, nyomtatás, cséplés 2. rész (Bp. 1973) 5. A nyelvjárási és néprajzi gyűjtés összekapcsolása (Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 1960.).

Ugyancsak hasznos útmutatók a Néprajzi Múzeum – Szabadtéri Néprajzi Múzeum Kérdőívek és gyűjtési útmutatók sorozatában megjelent segédletek

A honismereti szakkörök és táborok jelentőségéről

Az utóbbi fél évtizedben a honismeret (hosszú idő után) ismét része lett az iskolai oktatásnak. Ez elvileg lehetőséget kínál arra, hogy minden felnövekvő korosztály megismerkedhesen a honismeret alapjaival. Tekintettel azonban arra, hogy a ma oktató tanárok közül elenyészően kevés akad, aki valamiféle honismereti alap- illetve továbbképzésben részesült, továbbá általában hiányoznak a megfelelő tankönyvek és segédkönyvek is, mind a tanárok, mind a diákok számára, nem szabad túlbecsülnünk a honismeret intézményes oktatásának lehetőségeit. Hozzájárul ehhez a csökkenő gyermeklétszám ellenére megmaradó viszonylag magas osztálylétszám is, amely lehetetlenné teszi a tanórák keretében a honismerettel való alaposabb ismerkedést, s olyan alap lerakását, amely a honismeret iránt hosszabb távon elkötelezett nemzedékek kinevelődéséhez vezetne. Főleg ahhoz nem elegendők ezek a tanórák, hogy a megértessük a tanulókkal: a honismeret nem csupán a múlt értékeinek tétlen szemléletét jelenti, nem csupán cikkek, könyvek szövegének és képeinek passzív befogadó megismerését, hanem célirányos cselekvésre is kell neveljen: az értékek keresésére, megővésére, népszerűsítésére.

Az iskolai órákon a tananyag passzív befogadása illetve reprodukálása a legfőbb követelmény. A honismereti szakkörök viszont akkor igazán sikeresek, akkor érik el igazán céljukat,